

efterhånden føler et behov for at kunne smide den lidt fra sig for i stedet at høre en del af den omtalte musik, som ikke er opført i nyere tid, så har forfatteren da vist netop opnået sin hensigt. Men kan man væge sig imod musikalske tvangstanker, kan bogen om Hartmannndynastiet også læses blot som et sideblik på det 19. århundredes historie.

Anders Monrad Møller

HENRIK LUNDBAK: Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-1947. 728 sider. Separat kortfattet summary in English. Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet. Forsvaret den 4.maj 2001, København.

Dansk Samlings brogede gæsteoptræden i dansk politik

Modsat de senere års modebølge, der sætter afsløringer og deraf afledt forargelse som øverste mål for al udforskning af besættelsestidens historie, er det en lise at læse Henrik Lundbaks disputats om Dansk Samling fra starten i 1936 til 1947, da partiets skaber, politiker og kulturskribenten Arne Sørensen forlod det sammen med hovedmassen af dets allerede beskedne vælgerskare.

»Det moderne Menneske« – som den endnu kun 29-årige bondesøn i 1936 kaldte sit hovedværk – havde ikke hørt ham kalde, og han søgte snart andre græsgange, bl.a. som foredragsholder og rejseskildrer i Nord- og Sydamerika, og som pionér i Fremtidsforskningen herhjemme.

Lundbak har givet en seriøs og ret udtømmende skildring og analyse af det lille fronderende midterpartis struktur, dets uhåndgribelige ideologi og svimlende usikre kurs. I korte perioder fik partiet reel betydning i landets historie under krigen, men også for de tidligere år udtrykte det interessante træk af bevidsthedslivet og den politiske kultur, inden konjunkturstyring, velfærdsstat og internationalisering kom til at dominere.

Han gør det uden at samle alt om den internt dominerende Arne Sørensen, der allerede har fået en udmærket, positiv, men åben og ærlig levnedsskildring – nemlig Erik Halvorsens bog fra 1984 med titlen »Et moderne menneske«, der parafraserer Sørensens egen bog. Lundbak giver et noget mindre farverigt billede af denne stortalende, fantasifulde og »visionære« kandidat til posten som dansk folkefører. Hans disputats har naturligvis grundigere dokumentation, bedre balance og et videre udblik, og den har med rette fastholdt, at det i dag er

30'ersamfundets smag og reaktion på det nye parti, som har interesse, mere end kronik- og foredragshelten selv. Men jeg skal vende tilbage til betydningen af Sørensens person.

Idéhistorisk perspektiv

Præses behandler Dansk Samling som det, det også var – et politisk parti – og han belyser dets særlige karakter ved at skildre beslægtede partier i nogle andre lande – deres udvikling, filosofi og forhold til fascismens teori med mulige konsekvenser for samarbejdspolitik under den tyske besættelse. Relevant er bl.a. det norske Kristeligt Folkeparti, der også opstod i 30'erne som en moralsk protest, og som tilsvarende fik et opsving under krigen, men som har holdt sin position til denne dag. Hvorfor og hvordan? Her kommer man ikke udenom det norske Venstres tab af sit engang næsten totale greb om landdistrikterne i Vest- og Sørlandet efter 1. verdenskrig, hvor nye klasse- og kulturdelinger satte sig igennem. Denne nye konkurrencesituation burde være brugt til at forklare den nye partidannelse.

Mest skrives der om det franske *M.R.P. – Mouvement Républicain Populaire*, der også i samtiden opfattedes som forbillede for DS. MRPs lille forløber i 30'erne vandt et dusin mandater på et program af kristelig, national og social solidaritet og moralitet – da det var fransk naturligt præsenteret som produkt af filosofien: *personalisme* og *kommunitarisme* som udlagt af Jacques Maritain. Herudfra afviste partiet både egoistisk liberal parlamentarisme, marxisme og fascisme. Med en tapper indsats i modstandsbevægelsen vandt MRP fra 1945 millioner af vælgere fra de gamle slet organiserede centrum/højre-partier, der var kompromitteret under krigen, og i 15 år var det et af Frankrigs tre-fire-fem store partier. Det havde imidlertid en stærk beslægtet konkurrent i de Gaulles tilhængere, der omkring 1950 slog et stort hul i MRP og en halv snes år senere faktisk aflivede partiet, da generalen tog sit endelige *come back* med Algierkrigen. Båret frem af Vichyregeringens fallit havde MRP vundet massetilslutning på troværdig demokratisk nationalisme – og ikke mindre indførelse af kvindelig valgret (og andre kvindesager incl. lukning af bordellerne). Men til at afskrive Frankrigs oversøiske imperium krævedes et større udblik og personlig autoritet end Georges Bidault (der endte i OAS), og til at finde en realistisk europæisk alliance med Adenauers Vesttyskland krævedes nok mere stormagtstradition end Robert Schumans. Igen ser vi konkurrence-billedet som en dominerende faktor.

En beslægtet, men endnu stærkere og længerevarig omrokering af partistrukturen finder vi i Italien og i Vesttyskland. Lundbak når des-

værre kun at strejfe disse epokegørende skift. Det havde været meget frugtbart at sammenholde disse tilfælde indbyrdes – og med billedet i de andre lande, hvor ældre kristelige/katolske partier efter krigen opretholdt og videreførte deres gamle rolle: I Belgien, Holland, Østrig, Schweiz havde sådanne partier for længst taget rollen som parlamentets borgerligt-nationale hovedbastion. Var der i længden reelle forskelle i social og økonomisk politik, kultur og uddannelse mellem de gamle og de nye? – mellem de rent »katolske« og de »kristelige«?

Hvor meget reel politisk styring lå der overhovedet i en så rummelig faktor som kirke og kristendom? Fransk politik rummede fra 1892 et eller flere »liberale« (»rallierede«) såkaldte klerikale partier foruden de urkonservative monarkister (Maurras) og højregående nationalister (Barrès), der jo også ville vogte den katolske moral og solidaritet. I 1936 rummede alle de fire store danske partiers rigsdagsgrupper forresten folkekirkepræster, hvilket vel kunne svække kristendommens kraft som konkurrenceparameter?

Partisystemet som forklaringsvinkel

En sådan markedsbetragtning kunne forbedre perspektiveringen af tilfældet Dansk Samling, der her savnes. Allerede de nævnte observationer antyder, at demokrati kræver et vist udbud af politiske partier – til at opstille, organisere og begrunde nye kandidater til valgene. Nye partier dukker op, når det gamle partisystem ikke synes tilfredsstillende, når et eller flere partier griber fejl og forsømmer gamle eller nye idealer og interesser. Partidannelsesmønstre kan jo *også* minde om detailhandelsstrukturen.

Man kunne have ønsket inddragelse af statskundskabens bidrag, der helt fra *Duvergers* udspil i 1950 er vokset stærkt. Lundbak nævner ikke én af de ældre eller nyere partiforskere – skønt adskillige amerikanere, italienere, tyskere, hollændere og skandinaver har gennemanalyseret partivæsenets rolle og udvikling. Listen tæller også mindst en snes danskere lige fra Poul Meyers og Erik Rasmussens lærebøger i 60'erne til Lars Billes i 1998 og artiklerne af Mogens N. Pedersen, hvis *Festskrift* sidste år gav henvisninger til mange af de nyere bidrag. Her drøftes partisystemers stærkt varierende grundlag i religions- etnicitet- regional- og klassedeling, traumatiske historiske erfaringer og selve forløbet: demokratisering og *nation-building* – valgsystemet ikke at forglemme.

Hele denne litteratur forbigås. Lundbak har fremdraget en del international litteratur om fascismen og en række idéhistoriske bidrag om MRP, men uden rigtigt at få belyst Dansk Samlings karakter og skæbne. Særlig mangler man en mere generel redegørelse for nye partiers frem-

komst og overlevelseshvilkår i Danmark, siden forholdstalsvalgmåden blev sat i højsædet. Ikke mindst havde det jo været vigtigt at få opridset det klassiske partisystem, der endnu den dag i dag er dominerende. Frem til omkring 1960 syntes systemet næsten uovervindeligt i kraft af det gamle vidtforgrene »politiske rodnet«, som jeg har kaldt systemet i en større oversigtsartikel (»Vi og vore politikere« 1992). Kun i bestemte kritiske situationer syntes et sådant system modtageligt for en ny slags interesseartikulation, helt nye idéer og organisationsformer.

Herudfra kunne man belyse Dansk Samlings chancer og handicaps i et partisystem, hvor »fire gamle« dominerede i kraft af faste forbindelser til klasser og interesseorganisationer, store vælger- og ungdomsforeninger, egne dagblade etc., mens enkelte andre i et kortere åremål magtede at bide sig fast i et socialt eller ideologisk hjørne. Indtil vor tredje store industrialiserings- og velstandsekspllosion omkring 1960 og før fjernsynet var det temmelig uoverstigelige barrierer, hvis man savnede et vitalt programpunkt og en menighed. Længst sæde i folketinget fik Retsforbundet (1926-60), der havde grundskyld og liberalisering at bygge på, DKP med lønkampe og klassekamp (1932-60) samt Bondepartiet med kravene om højere landbrugspriser (1934-45). Alle de tre partiers program kunne overbevise en del vælgere om, at stemmer på dem ville trække den økonomisk-social politik over mod bestemte hensyn og foranstaltninger. Det gav dem, trods alt, den nævnte faste bastion. Ligesom de gamle havde de levedygtige nye partier, foruden smukke ord og visioner, også forslag til en konkret *policy*, hvis virkninger man kunne forholde sig til.

Det var nok det, der savnedes i Dansk Samlings moralske proklamationer, store ord og kæpheste, som alle kunne anse for selvfølgelige *eller* plat umulige. Lundbak refererer bl.a. en nedskrivning af bondens gæld, så han kunne klare sig, lønfastsættelse ved privat aftale *eller* statsindgreb (som man jo havde fra 1933) foruden en samling af alle kræfter, så »vort næringsliv *positivt* tilpasser sig den nationale økonomi, som har afløst frihandelen«, en »skabende indsats m..h.t. råstoffer, produktion og samarbejde mellem erhvervene« samt en lovbeftet udflytning af befolkningen fra storbyerne. Almindeligheder af denne type var efterhånden velkendte fra alle partier, men de store gamle havde også deres rigsdagstaler, vælgermødedebatter og avisledere til at markere sig med og trods alt større troværdighed. Dansk Samlings idéer om en ny forfatning var mere særprægede, men også de var tvetydige på centrale punkter – f.eks. om partidannelserne og »førstemandens« førerrolle. Ville man for alvor et rigtigt systemskifte, var der mere mening i både nazisterne og kommunisterne, som jo også valgtallene viste i 1939.

Da de fleste af disse oprindelige mærkesager var strøget i løbet af krigen, lagde partiet i 1945 ud med social blandingsøkonomi og en ekspansiv keynesiansk konjunkturudligningspolitik – som dog i princippet havde støtte fra næsten alle andre partier, der nu også gik ind for et stærkt dansk forsvar til støtte for FN. I sidste ende måtte Dansk Samling så leve på den nære fortid d.v.s. sin egen indsats under besættelsen og i retsopgøret mod værnemagere og landsforrædere, samt Sydslesvigsagen (som vi straks er tilbage ved). Det blev da ved sølle tre procent af stemmerne – ikke meget mere end ved det mærkelige illegale valg i 1943. Kommunisterne gjorde kraftigt indhug på socialdemokraterne, men disse var stadig to-tre gange flere, og tilsammen havde de fire gamle partier 82% af vælgerne (mod 88% i 1939), d.v.s. atter et sikkert greb om det politiske system.

Medlems- og vælgergrundlaget

Kommunevalgene i marts 1946 halverede de nye partier, og med 88% af stemmerne havde de fire gamle igen total kontrol over lokalforvaltningen. Denne var naturligvis ikke bare et fast grundlag under vælgerforeningerne, men også landspolitisk en spredningsmekanisme. Lundbak nævner ikke med ét ord, at det kommunitære og decentralistiske Dansk Samling slet ikke havde deltaget i den slags tidligere. Ej heller, at partiet ved valget i marts 1946 måtte nøjes med 2% af stemmerne i hovedstaden og 1,3% i provinsbyerne. Så man bort fra landkommunerne, hvor DS kun stillede op få steder, var det i alt 1,7% af stemmerne mod 3,8% ved folketingsvalget 1945 (og 2,7% i 1943). Når man som Lundbak skriver en totalhistorie om det lille parti, havde det været rimeligt at bruge disse tal både til at vise partiets svigtende lokalforankring, især uden for de store byer (som Sørensen hadede), og man kan vise dets faktiske dérouté, allerede før Knud Kristensen for alvor satte sig på Sydslesvigsagen i juni 1946.

Andre lettilgængelige data i den offentlige statistik er valgene af valgmand til landstinget, hvor Dansk Samling stillede op både i 1939, 1943 (spredt over øerne og Østjylland) samt 1945 (nordlige Jylland). Tallene betød i sig selv reelt ingenting, men de er interessante sammenlignet med resultaterne af folketingsvalgene samme dag, fordi man med ringe risiko kan dele hvert partis stemmer i dem, der er fyldt 35 år (med valget til begge ting), og de 25-34-årige. Denne analyse viser for alle årene, at Dansk Samling – ligesom DKP, DNSAP og andre nye partier fik langt flere af stemmerne fra de yngre end fra de ældre vælgere. I sig selv interessant påpegning af en væsentlig politisk balance- eller træghedsfaktor, men i denne forbindelse især en støtte til den hypotese, at uenigheden

om samarbejdspolitik og illegal modstand i høj grad var en aldersfaktor, som Dansk Samlings ledere måtte se i øjnene. Hvilket Sørensen også gerne gjorde.

Især i sit stærkt detaljerede statistiske bilag 1 om årene 1937-44, som desværre kun har kunnet videreføres rigtigt til 1942, har Lundbak gennemlyst DS's medlemstal – max 2484 individer – efter køn, alder, erhverv og bopæl. Dette bekræfter, hvad man måtte gætte udfra valgstatistikens geografiske data (og de førnævnte trick om alderen) og de sammesteds angivne rigsdagskandidater (voksende fra 32 til 93). Men da partimedlemmerne her højst tegnede 6-7% af stemmerne (en del var jo under 25 år), står vi alligevel ikke på særlig fast grund vedr. erhvervsstrukturen. Det lyder jo helt rimeligt, at hovedmassen kom fra »ny og gammel middelklasse« – funktionærer af enhver slags, mindre selvstændige især i byerhverv, studerende og andre »unge undervejs« – geografisk fordelt med en tydelig ekstra ophobning af stemmer i Gentofte kommune, på Frederiksberg og Østerbro.

Ingen steder var det dog nok til dominans og støtte af meningsdannelsen i bestemte miljøer – end ikke højskolekredse, som stadig myldrede med folk fra de store gamle partier. Disse havde jo også en helt anden basis i vælgerforeningerne, hvor de i 1945 tilsammen havde 535.000 medlemmer, 100.000 flere end i 1940 – nu svarende til 32% af deres stemmetal. DKPs medlemstal svarede nu til 21% af partiets 255.000 stemmer – overfor de 63.760 Dansk Samling-stemmer stod bare 6000 medlemmer. Præses kunne som nævnt let have fremdraget denne faktor udfra trykt litteratur. Den betød bl.a., at de store partier havde langt større midler og mandskab til valgagitation – og mange steder foretrak at diskutere alene med hinanden på firkantede valgmøder. Herudover havde de hver for sig en fast forbindelse med aviser landet over – i alt 120 af de 128 dagblade, dækkende 84% af dagspressens oplag og næsten alle husstande, der her hentede deres viden om den løbende debat. DS havde jo først bare et tidsskrift eller to, derpå en flok små illegale tryksager – fra maj 1945 den enlige partiavis »Morgenbladet«, hvis oplag var over 50.000 eks., men derefter faldt uophørligt – til gennemsnittet 26.700 netto i 2. halvår og under 10.000 til dagbladsudgivelsen blev indstillet den 8. april 1946.

Arne Sørensen fik i oktober 1945 – ligesom andre partiførere – fremlagt partiets program i et radioforedrag, og inderkredsen holdt foredrag landet over, men rigtigt langt nåede kun aviserne. Om partiets kanaler og behandling i avisdebatten efter krigen har vi ingen systematisk viden hverken før eller efter Lundbaks bog. Var det bare de fire gamle partiers ensrettede aviser, der fortiede eller fordrejede alle nye

røster? Måske. Men krigsafslutningen udløste faktisk en bølge i retning af friere journalistisk reportage og debat – mest synlig i den nye »Information«, men også mærkbar andetsteds: Et mildt oprør mod udgivernes og pressebureauernes mangel på åbenhed og fairness. Men måske rakte journalisternes liberalitet kun til rigtige kolleger, som Morgenbladet ikke havde mange af? Det havde været værd at se efter.

Ungdommens parti?

Handicappet var DS også i forhold til det nu fire-fem gange større kommunistparti, som fra 1945 snart etablerede faste alliancer med visse faglige klubber og miljøer, med solid materiel støtte først af den danske stat, siden udefra, men især båret oppe af en stadig offervillig menighed, der troede på Sovjetunionens og socialismens sejr og takkede for kommunisters krigsindsats.

Også Dansk Samling trak i 1945 på sin position som modstandsparti. I Sundby Idrætspark sagde Sørensen den 10. juni i en stor tale – der nok kunne have tålt gengivelse i bogen: »Alle de, der ikke kan straffes efter Loven for deres Holdning, er Folk med stor politisk og økonomisk Indflydelse. Her maa Folket hindre, at de kan fortsætte i deres Tillidsposter. Modstandsbevægelsen maa aldrig afvikles« men bl.a. »formidle et intimt Samarbejde mellem Øst og Vest« (Avisårbogen). Talen underbyggedes konkret, da de to DS-ministre straks efter gik foran og gennemtvang en »tilbagebetalingspligt« for alle leverandører til tyskerne. Der var appel til kommunisterne, ligesom da DS under forhandlinger i april havde støttet et fælles økonomisk/socialt modstandsprogram.

DS havde i 30'erne anset Sovjetkommunismen som det allerværste regime og havde i følge Lundbak både før og efter den 29. august 1943 været stærkt på vagt mod danske kommunister. Men fra maj 1945, da Danmark minus Bornholm blev befriet, førte Sørensen lav stemme. Ifølge Lundbak fulgte han en tid den »vision«, at nationale kommunistpartier sammen med Sovjet ville bidrage til en ny og stabil verdensorden, og i modsætning til flere partifæller opgav han først godt to år senere. Ligesom i 1939 synes verdensordenens styrkeforhold på ny at spille en rolle i partiets strategivalg. Lignende svaghed for de sejrende kræfter synes Dansk Samling at have følt i 30'erne, da det så ud som om fascisternes og nazisternes opgør med kommunisme, parlamentarisme, arbejdsløshed og planløs, asocial liberalisme – og genrejsningen af deres egne nationer – gav ungdommen mening og kræfter til at skabe et moralsk velfungerende folkeligt fællesskab.

DS ville ikke som de rigtig kristelige danske nazister søge styrke og tilslutning ved truende demonstrationer m.v. Man afslog brug af censur

og politistatsmetoder – og svælgede ikke i oprustning og militæraktioner, men antog den forenkling, at det moderne samfunds moralske og sociale problemer lod sig løse ved fast og karismatisk førerskab og tilsidestættelse af særinteresser. Det ideologiske slægtskab var »Triumf des Willens«, som Göbbels kaldte en af de store nazifilm. Dansk Samlings problem lå i tvetydigheden af dets store visioner – og medfølgende uklarhed om brugen af magt og forbud versus overtalelse og besindelse, der kom frem i tankerne både om lønfastsættelse, arbejdstjeneste og smudslitteratur.

Ligesom i al slags rigtig fascisme var ungdommen central i Dansk Samlings ideologi: De unge forstod fremtiden, de måtte bestemme, omend mest ved at »kåre« en »førstemand«. Hvor stod ungdommen? Som før nævnt i forbindelse med valgtallene, var der markant flere yngre vælgere, der stemte på de forskellige nye partier end på de fire gamle. I 1939 formentlig dobbelt så mange (16-17 mod 7-8%), men mest udpræget for yderpartierne DKP og DNSAP (7½ mod 3%). For Dansk Samling var forskellen mere beskeden, men ved valget i 1943 noteredes der en markant forskel (selvom Hovedstaden ikke deltog i landstingsvalget), som kan beregnes til 4,9 mod 2,3%, hvilket sikkert var nøglen til det gode resultat. Ved valget den 30. oktober 1945, hvor landstingsvalg afholdtes i det nordlige Jylland, var forskellen stærkt reduceret. Dansk Samling stod i alt kun for 3,8% af de yngre mod 2,7% af de ældre, som også var til landstingsvalg. Kommunisterne noterede henholdsvis 11½ og 6%. Måske kan man sige, at rodløse aktive unge umiddelbart efter krigen så muligheder i DKP – der også mødte i nobelt nationalt antræk – men ikke mere i et tamt samlingsparti som DS.

Et helt centralt punkt i en seriøs partihistorie ligger i den tættest mulige analyse af dets faktiske og potentielle publikum. Lundbak har som omtalt gennemført en analyse af partiets medlemmer frem til 1942, og her også konstateret, at 52% af dem i 1938 var under 30 år (s. 176 og 638). Herudover har han bare optrykt summariske tabeller over partiets andel af stemmerne ved folketingsvalgene 1939-45. Det er muligt at komme lidt nærmere. En moderne partiforsker må eftersøge materiale i analysebureauer – og han ville i hvert fald have fundet noget ét sted. Kort før nytår 1945 havde Gallup udvidet sine spørgeundersøgelser fra forbrugs- og indkøbsvaner til visse typer af politiske meninger og kundskaber. Bureauet har længe stillet sit offentliggjorte tabelmateriale til rådighed for samfundsforskere, og selvom man i dag savner råmaterialet og instruks til belysning af arbejdsmåden m.v., foreligger der en serie summariske tabeller af interesse for dansk politik siden 1945. Bureauets mangeårige, nu afdøde direktør, Asger Schultz, har summarisk oriente-

ret mig om arbejdet og resultaternes begrænsning, og selvom grundmateriale ikke længere foreligger, bør man selvsagt inddrage tabellerne i forskningen.

Denne kilde har Lundbak som så mange andre overset totalt. Han har endda ignoreret en bog, der på væsentlige punkter inddrager Gallups analyser af opinionen i det spørgsmål, som blev Dansk Samlings sidste store indsats, Bjarne W. Frederiksen: *Danmarks Sydslesvigpolitik efter det tyske sammenbrud i 1945* (DUPI 1971), se bl.a. referaterne af Gallups store undersøgelser 1946-47. Bogen skildrer – ligesom rigsarkivar J.P. Noacks bog »Det sydslesvigske grænespørgsmål 1945-47« (1991) – den brede offentlige debat, der vel i højere grad end nogen anden greb ind i nyere dansk partipolitik, førend markedspolitikken tog fat omkring 1960. Frederiksens bog havde egnet sig godt som basis for en drøftelse af små partiers roller og begrænsninger.

Dansk Gallupinstituts arkiv over egne ældre undersøgelser rummer også flere andre oplysninger af betydning for Lundbaks emne. Det bekræftes, at DS endnu i efteråret 1945 havde ekstra tilslutning fra de yngre, 25-34-årige vælgere, vistnok endda særlig mange blandt de yngste 25-28-årige – men ikke nær så stærk som DKPs. Det ses også, at 8% af dem, der havde stemt på DS i 1943, nu i 1945 ville stemme på DKP. Man må antage, at DS i 1943 i ret høj grad havde tiltrukket unge, som ikke ellers »hørte hjemme« der. Det var logisk, at partiet i sit valgprogram krævede 21 års valgret, men også forståeligt, at et klart flertal i 1945 ville beholde valgretsalderen på 25 år, både i vælgerkorpset som helhed og alle andre partier end DKP – inklusive Dansk Samling.

Skal man placere Dansk Samling generationsmæssigt, må man sige, at tankerne om en helt ny politik uden om det etablerede demokrati også i denne ende af opinionen blev formet af unge under uddannelse i første halvdel af 30'erne. Og derved blev det, da en anden generationsbølge ti år senere kun nærmede sig partiet gennem modstandsbevægelsen, og derpå tabte enhver interesse i Sørensens til uigenkendelighed omdannede og afrettede parti.

Dansk Samlings program

Partiet vandt aldrig rollen som bannerfører for ungdommens og fremtidens påståede krav. Dets udgangspåstand, som flere andre småpartier delte i 30'erne, havde været, at både folkestyre, socialisme og liberalisme var uegnet til at lede landet i »den nye tid«, der krævede udskiftning af den rodløse og umoralske tilværelse under kapitalismen med et levedygtigt harmonisk og klasseløst samfund på kristendommens og fædrelandets grund. Ligesom andre lande måtte man have en stærk og vidt-

skuende leder, en verdensklog elite og et korporativt organiseret erhvervslivet. En sådan reform, der andetsteds var gennemført som diktatur, kunne i Danmark formes ud fra en Grundtvigsk »frimandstradition«, der respekterer individet og decentralisering af magten. Almindelig valgret måtte man have, men det politiske initiativ burde ligge hos »førstemanden« kåret for syv år. Det 40 mand store rigsråd skulle kun samles to måneder årligt og fastlægge store linjer i lovgivningen, erhvervskorporationerne gav gode råd. Der skulle være partier, men deres antal og rolle var uvis.

Drivkraften bag den verdensopfattelse, der var dannet i anden halvdel af 1930'erne, havde været Tysklands indre udvikling og adfærd udadtil, som DSerne antog ville virke stærkt og positivt ind i hele Europa, normsættende ikke mindst for Danmark, der så sin økonomiske og åndelige livline flyttes fra England til Tyskland. Lundbak viser dette i en grundig skildring af brydningerne om partiets opbygning, taktik og alliancer. Men efter min – og bedømmelsesudvalgets – mening undgår han at føre en kritisk vurdering af grundlaget for dette verdensbillede til bunds. F.eks. er det ret svært statistisk at genfinde den forskydning af Danmarks eksportindtægter fra et protektionistisk England til det blomstrende Tyskland, som DSerne tillagde afgørende betydning: I tiåret 1928-38 faldt Englands andel fra 59 til 56%, Tysklands fra 22 til 20% (Henriksen & Ølgaard, 1960, s. 45).

Men navnlig burde præsens mere systematisk have fulgt og vurderet argumenter og normer, hvormed partiledelsen og »Det tredje Standpunkt« placerede sig i den offentlige opinionsdannelse om Tysklands, andre landes og Danmarks politik i årene op mod krigsudbrudet: Man burde have haft en systematisk kritisk udredning af holdningerne til Spaniens borgerkrig, krigen i Abessinien, Moskvaprocesserne, Anschluss, Nürnberglovene, Krystalnatten, Münchenaftalen, annekserne af Tjekkiet og den tysk-russiske pagt – såvel som til forsvarsordningen 1937, til den tysk-danske ikke-angrebspagt og sikringsstyrkens hjemsendelse sidst i 1939.

Ikke mindst for et parti, der lagde afgørende vægt på kristen moral, og for et fredeligt lille land som vort, måtte debattens niveau og argumenterne fra flere sider være noget helt centralt. Brydningerne i og mellem staterne foregik jo allerede her med en voldsomhed og brutalitet, som måtte påvirke borgere i et demokratisk samfund, især dem der ville tage ekspansive stormagter som forbillede for samfundsændringer og styreformer. Dansk Samlings publicister ses ikke at have bidraget med andre argumenter end fremhævelse af de nye dynamiske diktators styrke og handlekraft i forhold til vort eget styre. Det hører med

her, at selvom de regulære danske dagblade jævnt hen bøjede af for tryk både fra korrespondenternes værtslande og fra vor egen forkuede regering, så indeholdt de dog helt ind i 1939 afslørende nyheder og reel kritik af diktaturene, hvilket læserne af »Det tredje Standpunkt« og »De danskes Vej« helt måtte savne, så vidt jeg kan se.

Dansk Samling kritiserede måske med rette »de gamle partier« for stivbenethed. Man hvad stod partiet selv for? Landsstævnet i Fuglsølejren på Mols (1.8.1937) fastlagde ti hovedpunkter, men fraset allerede iværksat lovgivning – gældslettelse, arbejdslejligheder, statsindgreb i lønninger, almen protektionisme m.v. – var det løfter om senere at fremme en »sund og mandig forsvarsindstilling« og en »aktiv udenrigspolitik«, »en værdig og frugtbar kulturkamp ved Sydgrænsen«. Overhovedet »At tjene hele Folket frem for Parti-, Klasse- eller Erhvervsinteresser«. Mest konkrete var de nævnte forslag til en ikke-parlamentarisk forfatning, men den kritiske balance mellem »førstemanden«, en tremandsregering, rigsrådet og overlevende politiske partier var ganske flydende. Det var ikke let at se, hvordan man på én gang ville gøre »Staten stærk og Folket frit« – følge med tiden som den havde udviklet sig i det store udland, mens man genrejste traditionerne, den kristne moral og ungdommens sundhed ved arbejdstjeneste, fremme industrien og afvikle de store byer.

De ufærdige forfatningsplaner, der syntes at vakle mellem et »kåret« enmandsstyre, rigsrådsregime og en slags korporatisme, voldte stor uenighed, udtræden og afvandring, og de blev derfor strøget i 1943. Tilbage stod så næsten bare den førnævnte statsdirigerede blandingsøkonomi – som næsten gav sig selv i en verden af selvforsyning og bilateral handel. Selv uden klare alternativer var partiet fra starten i meget høj grad henvist til at markere meninger om styreformens og den siddende regerings utilstrækkelighed i al almindelighed, og trods stadig tale om nationalt sammenhold og kristelig moral, løb man jævnligt ud i nærmest kværløst kritik, som ikke foreløbig havde nogen udsigter til at blive taget alvorligt.

Hvordan skulle man ellers gøre »Staten stærk og Folket frit« (en pjeces fra 1939) – genrejse traditionerne, den kristne moral og ungdommens sundhed? Lundbak fremhæver, at bekæmpelsen af smudslitteraturen (de kulørte hefter var begyndt at brede sig) på kort sigt var en uløselig opgave for et parti, der var imod censur og for trykkefriheden. Man kunne ikke udrette meget andet end at hæve stemmen, og selv tilbyde kunst og lærdom af højere kvalitet – men rigtig mange digterkonger og åndsfyrster var der trods alt ikke i partiets rækker.

Førstemandens og partiets image

Hvordan kunne en sådan politisk plimsoller da søsættes og holdes oven vande i ti-tolv år? Tilfældigheder spillede ind. Men man må også se nærmere på den dynamiske, inspirerende og medrivende stifter og leder. De fleste af de frittænkende skole- og erhvervsfolk, akademikere, og mange af de unge senere frihedskæmpere synes vundet for sagen gennem Sørensens personlighed. Men foruden det, at hans ujævne, ureglerlige arbejdsindsats i perioder gjorde partiarbejdet meget vanskeligt, medbragte hans særlige floskuløse veltalenhed, der overtoges af mange elever, også en kraftig irritation og virksom mistillid, som hindrede reel kontakt med de fleste landsmænd og samarbejde med andre partier. Ordet utroværdighed hang stadig ved.

Et holdepunkt for denne uhåndterlige påstand findes i Gallups rundspørge udsendt den 13. oktober 1945 – ved valgkampens kulmination. Da bureauet havde spurgt folk, »Hvilken dansk personlighed har De følt Dem mindst/mest tiltalt af siden kapitulationen?«, faldt svarene over et ganske bredt persongalleri. Men både blandt de mest tiltalende og de mindst tiltalende skilte otte personer sig ud med mindst to procent af svarene. Alle de otte »mest tiltalende« var ministre i befrielsesregeringen – forrest fem partiførere fra Hedtoft (8%) over Knud Kristensen, Buhl og Aksel Larsen (15%) til Christmas Møller (34%). Men Christmas var også med 28% topscorer blandt de otte »mindst tiltalende«, der ellers især talte mænd som Nazilederen Frits Clausen og Scavenius, men som en klar nummer to havde denne negativliste *Arne Sørensen* med 16%.

Var det et rent tilfælde, når kirkeministeren og DS-høvdingen Arne Sørensen her stod som enestående upopulær? Jeg tror det ikke! Sørensens tidligere kollega, højskolemanden og politiker Jul. Bomholt gav i 1938 i et studenterblad en negativ karakteristik, som er optrykt af Halvorsen, der også var Sørensens kollega, men beundrede ham meget. Den lyder som følger:

»Historien om Arne Sørensen er historien om den velbegavede bondedreng, der levede i diktaturernes tidsalder og i den grad forelskede sig i tanken om »den store skæbne«, at han gik over til hitleriet og indlevede sig i rollen som religiøs-politisk reformator. Nære spillede hero – og tiden efter krigen var i den grad fyldt med neuroser, at der var mennesker, der ikke kunne få øje på fantasen, den selvforelskede fantast, bag rollens alvorligt valgte positurer.

Jeg har aldrig truffet et menneske, der var så naivt og frodigt selvforelsket som Arne Sørensen, og det er en temmelig tragisk om-

stændighed, at der ikke i hans omgangskreds var mennesker, der i rette tid var i stand til at hæmme hans trang til dilletantisme, til ufærdige drabelige påstande. Hver gang han faldt over en ny tanke, betragtede han sig som verdenshistoriens første menneske, en åndens Columbus, der havde til opgave pr. omgående at vidne for alle andre mennesker om sin enestående opdagelse. At omvende. At reformere...« Citeret fra Erik Halvorsen bd. 2, s.122f.

Uvisheden om Sørensens person afspejles også et par steder i britiske SOE-chefers omtale af manden, som Knud J.V. Jespersen har citeret i sin bog om SOE og den danske modstandskamp. Den mest positive omtale (bd. II, s. 245) kalder Sørensen »an able and ambitious man who is eager to play a big part in Danish political life, but seems still to be searching for his own particularism«... Det tilføjes, at han var rede til at lade sit parti »indgå i enhver gruppering, der måtte blive dannet med Christmas Møller som leder«. Taler vi ikke her om politisk karrieremageri?

Jeg bifalder som sagt, at bogen om Dansk Samling ikke helt domineres af Sørensen. Men for at forstå partiets fremkomst, vækst og nedgang må man dog nok i højere grad, end præses har gjort, inddrage partistifterens image og stil, der smittede af på dennes løjtnanter og viderykkes af dem. Flere præster og højskolefolk med smag for Tidehverv var med her. De store personligheder i Kaj Munks dramaer var tæt på. Men hos de fleste »jævne danskere« indebar dette tilsyneladende mest et varigt indtryk af utroværdighed på grænsen mellem foragt, irritation og hovedrysten.

De politiske saltomortaler

Dansk Samling lagde i hele sin tid stor vægt på at markere sig som idealistisk og målbevidst, men blev faktisk et tidligt eksempel på, at et etableret parti søger at forbedre sin tilslutning og position ved at skifte politisk målsætning og profil flere gange. Senere har vi set Retsforbundet og Centrum-Demokraterne skifte spor i forbavsende hop, og nogle synes også, at de konservative har sprunget langt et par gange. Men Dansk Samlings ledere udførte mere end ét *salto mortale* og fik det meste af inderkredsen med. Mobiliteten var påfaldende for et parti, der udtrykkeligt tog afstand fra vælgermarkedsstyret partipolitik, og som selv ville genskabe faste værdier og ansvarsfølelse på kristent grundlag.

Arne Sørensens særlige personlighed må have spillet ind, men det er forhastet at udlægge hans syn og temperament som årsag: Han var jo ikke mindst en hund efter nye perspektiver og meget påvirkelig af skift

i sine omgivelser og muligheder. Af andre faktorer må nævnes de ideologiske strømninger her og i Europa, som udover enkel institutionsskilddring er bogens stærkeste indsats. Videre de almene politiske strukturer og delingslinjer i datidens Danmark. Desuden den hjemlige opinions- og medieverdens reaktion på den løbende verdenspolitik og dansk sikkerhedspolitik. Endelig de skiftende mål, stemninger og ambitioner i Dansk Samlings ledelse, aktivistgruppe og målgrupper. En del pointer er allerede fremført, men afslutningsvis skal jeg her bede om forklaringer på de store vigtige skift i Dansk Samlings politik.

Den lille flok, der samledes om Arne Sørensens efter hans udspil i 1936 med bogsucces'en »Det moderne Menneske« – alle nogenlunde jævnaldrende, studenter fra tiåret 1918-28 – var primært optaget af at overtale deres medborgere til et nyt ikke materielt livs- og værdimønster gennem litteratur, undervisning og anden oplysning. Kredsen søgte rollen som oplysningskraft, ikke som rival og fjende til de etablerede partier og folkebevægelser. I lyset af tidens forventninger til politikeres evner og kendetegn syntes kredsens aktivister måske dårligt skabt til en anden rolle – man kaldte dem jævnligt amatører om ikke dilettanter, og lang tid fik de jo ikke til at indlære faget. Ikke desto mindre fulgte de fleste af dem Arne Sørensen ind i den ny aktivitet, da kredsen tog de afgørende skridt til at føre det ufærdige program og den ufærdige organisation over i partipolitisk hvervearbejde – ifølge Lundbak i vinteren 1938. Flere af kredsens nøglepersoner var imod, men de fleste blev eller kom senere tilbage. Det krævede et fordoblet initiativ fra Arne Sørensen selv og forøget arbejde af andre, og det kom snart til at knibe, da man i stedet for konkretisering af Fuglsøprogrammet fik en forkortet udgave kaldet »Arbejdslinjer« med endnu bredere formuleringer.

Overgang til rollen som et regulært parti, der indebar et langt større spring end såningen af demokratiske græsrodder, satte tilsyneladende det hele på spil, og må nok kaldes forhastet. Man ser ikke andre hovedpersoner end »førstemanden«, der som Lundbak skriver, var beruset af snak om handlingsmenneskets og førerens rolle, og fuld af foragt mod foreningsarbejde af den vante slags. Er der andre stærke bevæggrunde at se end Sørensens personlige ambition og selvoverturering?

Den lille initiativgruppe havde forudsagt, at den i løbet af ti år skulle stille »en naturlig« regeringsleder, men om dennes magt i partiet var der hurtigt meget delte meninger. Uklarheden og selvmodsigelserne førte til uenighed og frafald, og tilslutningen ebbede ud trods Arne Sørensens utrættelige foredrag, seminarer og artikler i tidskriftet, det kortlivede ekstrablad »De danskes Vej« og pjecer. Fremgangen i medlemstallet var beskeden og uholdbar. Sørensen var da allerede fra janu-

ar 1938 i forbindelse med andre »nationale genrejsere« – provst Malings fronderende nazister, oprørske konservative om fhv. gruppeformand Pürschel og fhv. KU-leder Jack Westergaard, samt »kredsen« af forsvarsvenlige erhvervsledere og officerer. Man søgte sammen om »Den nationale Liga« med massemøder sommeren over, men de samtidige lukkede drøftelser om en regulær fusion prægedes af intriger og bagsnak. Især var der forskellige holdninger til de rigtige nazister, som ikke selv deltog. Det hele brød sammen, da Pürschel om efteråret forlod sit gamle parti og dannede et nyt, »Nationalt Samvirke« med hovedfront mod regeringens og Christmas Møllers fælles grundlovsforslag.

Også Sørensens parti forlod Ligaen, men nåede at placere sig midt mellem demokrati og diktatur. Lundbak oplyser, at »De danskes Vej« bestemt krævede, at Danmark holdt sig fri af planer om »kollektiv sikkerhed« i Folkeforbundsregi, da det ville gøre Danmark uneutralt imod Tyskland. At partiet så nazismen som et fortjent og uundgåeligt regime i Tyskland, havde Sørensen udtalt på det nazistiske »tysk-nordiske« sommermøde i Lybæk 1936, og to år senere uddybet samme sted. Det fremgår af de danske taler, der siden optryktes i et særnummer af »Det tredje Standpunkt« (1938/9). Da Lundbaks referat er lovlig sparsomt, skal jeg uddybe det lidt.

Efter ærbødig hilsen til »det tyske folks fører og hans bedste mænd«, der forhåbentlig ville respektere det danske folks egenart, undskyldte Sørensen, at »alt for mange danskere har raset over »det nye middelalderbarbari« i Tyskland uden at vide noget om det tyske folks lidelser ... 1914 til 1933« og sluttede: »Nu må der grundlægges et nyt venskab ... (selvom) ... Danmark kan ikke endnu officielt optræde på denne måde«. I samme melodi bad en ledsagende partifælle (N.E. Wilhelmson) om at grænsen måtte ligge fast – efter at have takket aksemagterne for sejren over kommunismen. Bidragene var ideologisk stærk kost – og endnu værre, da bladet udkom i november uden at gå ind på underkuelsen af Tjekkiet og terroren mod de tyske jøder i »krystalnatten« den 10.11.1938. Det lød ret sært, når Sørensen samtidig skrev: »vi har meget ofte taget den skarpe afstand fra racehovmod, antisemitisme, statsvælde og diktatur«. Var det tvetungethed eller tvesind? Et mere sigende bidrag til forståelse af tendensen fremkom i samme novembernummer af bladet med den sympatiserende tidligere Folkeforbundshøjkommissær Helmer Rostings rustale: »Ungdommen vil tjene – den stærkeste«. Ikke bare de rendyrkede diktaturtilhængere i DNSAP (og DKP), men også mange af deres konkurrenter indså, hvilken vej strømmen gik i stor hast, og de var tilbøjelige både til at imødekomme og efterligne det sejrende Tredje tyske Rige. Er det så enkelt?

Sørensens parti og Pürschels var enige om at afvise nazisternes krav om diktatur og antisemitisme, og de søgte tydeligvis sammen gennem 1939. Et rent tilfælde gjorde det muligt for Dansk Samling at opstille separat ved grundlovsvalget i april, men det fik kun en halv procent af stemmerne mod Nationalt Samvirkes ene procent. Ingen af dem fik plads i Folketinget, hvor der nu sad tre rigtige nazister og tre kommunister – så en sammenslutning syntes oplagt. Den bortfaldt, da DS's baggrundsgruppe strittede imod – accepterede at gøre Pürschel til æresmedlem, men ikke til formand for en fusion, der så bortfaldt lige omkring krigsudbrudet. DS forsvandt fra offentlighedens bevidsthed, bl.a. fordi Det tredje Standpunkt måtte indstilles en tid.

Ifølge Lundbak skyldtes det et sammenstød af ideologierne – mellem en barsk, aldrende, men ikke autoritær konservatisme og DS's uigenemskuelige blanding af traditionalisme og genrejseri. Men ideologiske fremmedord og faner havde altid været de danske partier fremmede og påklistrede – uden stor vægt i kampen om miljøer og vælgere, hvor hjertevarme, sammenhold og forargelse solgte langt bedre. George Sorel, Maurice Barrès og Mussolini *himself* havde jo for længst udtrykt sig klart om ideologiens mangel på slagkraft – udover selve propagandaen. Sørensens folk viste 1938-39 stor ideologisk spændvidde i omtalen af verdenspolitikken, og i lyset af hans senere livlige idéudvikling var det nærliggende at betragte diktaturernes triumfer som nøgle til fremtiden.

Men med besættelsen af Danmark den 9. april 1940 kæntrede Sørensens verdensbillede. Han skrev nu i det revanchistiske »Vort Værn«, som hørte til de blade, Udenrigsministeriets Pressebureau overvågede nervøst. Lundbak citerer den erindring, at Sørensen straks overvejede at starte reel partisankrig – men den modsiges af en anden samtidig (Gunnar Auken i »Familiebogen« 2000). Besættelsen var et faktum – men selv efter Frankrigs fald var der andre mulige udgange end tysk sejr. Sørensen havde allerede tidligere haft kontakt med en kreds af erhvervsspidser og andre patrioter – entreprenørerne Højgaard, Kampmann og Saxild, skibsreder A.P. Møller, ambassadør Niels Høst, historikeren Vilh. la Cour m.fl. – der længe havde virket for et stærkere forsvar og en handlekraftig regering. I september støttede han endnu kredsens henvendelse til Kongen om en ny og bedre regering end Staunings. Men det betød jo ikke større tyskvenlighed end regeringens. Skønt naivt var det hverken nazistisk eller uforståeligt, at nogle kunne betvivle dennes vilje og evne til at genvinde friheden.

En tid sluttede DS op om den folkelige fædrelandsbølge bag Dansk Ungdomssamvirke og »de gamle partiers« forhandlingspolitik med

tyskerne. Men allerede i løbet af 1941 supplerede »Det tredje Standpunkt« denne disciplin med lavmælt konkret kritik af regeringens voksende indrømmelser, da den overlod tyskerne to ubåde, tillod »Frikorps Danmark« og skrev under på »Antikominternpagten«. Fagforeningslederne blev også tugtet strengt for deres støtte til et tysk »Neuropa« i bladet »Globus«- hvilket vist aldrig blev tilgivet Sørensen, skønt Socialdemokratiet efter krigen selv skubbede de angrebne ud i kulden.

DS's kursskifte fandt sted, før krigen fra årsskiftet 1942/43 pegede på et tysk nederlag. Æren tilkommer vel især den nyindmeldte 56-årige nationale historiker Vilh. la Cour, som efter at være fratrædt sit eget blad, »Grænsevagten«, fik DS-forlaget til at trykke nogle artikler og pjecer, som tyskerne og regeringen med rette anså for angreb på samarbejdspolitikken. Artiklerne og den medfølgende fængselsdom, der som forudset også ramte redaktøren Arne Sørensen, skabte den opsigt, et sådant forlag behøver for at leve, og den kaldte tillige et voksende antal aktive yngre mennesker ind i partiets rækker. Flere skribenter som Kaj Munk fulgte med. Denne saltvandsindsprøjtning indebar et skred i Dansk Samlings lille tilhængerskare. Ved folketingsvalget i marts 1943 fik partiet 43.367 stemmer eller fem gange så mange som fire år tidligere.

Igen var der, om end i to tempi, sket et raddikalt gearskifte, som vi gerne ville se begrundet. Var det Sørensens vrede – eller skuffelse! – over at se sit lille land rendt over ende af sin arrogante storebror? Hvor meget betød glæden over igen at se sig allieret med frie åndsfyrster som la Cour og Kaj Munk? Eller var det især trykket fra nyrekrutteringen, da partiet kunne glæde sig over endelig at få rygvind i medlemstallet og fortolkede det som en politiske tendens – selvom næsten alle foreninger jo gik frem. Ved nærmere eftersyn er dette spørgsmål, som vi ikke får stillet kontant, måske det vigtigste af dem alle til at vurdere Sørensen og hans nære kreds – og til en nærmere bestemmelse af Dansk Samlings inderste væsen.

I løbet af året 1942 var Sørensen og flere andre DS-folk blevet trukket ind i illegalt arbejde, både med tryksager vendt mod tyskerne og Scaveniusregeringen, og med modtagelse af våben og sprængstoffer fra engelske fly, hvortil siden kom transporter over Øresund til og fra Sverige. De fleste af de mest aktive studenter og andre unge indgik siden i spredte militante ikke-kommunistiske sabotagegrupper – såsom »Holger Danske« og SOEs netværk. Men for rigtigt mange af dem – og for mange af de faldne – var kontakten sluttet via Dansk Samling. DS forblev da også en af modstandsbevægelsens fire bærende organisationer med plads i Frihedsrådet fra september 1943, side om side med »Frit

Danmark«, hvor Xmas-konservative fyldte op blandt kommunisterne, DKP (med central kontrol over »Bopa«), og »Ringens«, der var rekrutteret af menige fra de gamle partier samt diverse upolitiske officerer og embedsmænd.

De tre andre havde i højere grad direkte jordforbindelser, især hen mod krigens ophør, og de fleste af de aktive DS-folk var ligesom Sørensen optaget af deres eget bladarbejde. Her ligger én grund til partiets ret så beskedne rolle i Frihedsrådets forhandlinger ved den tyske kapitulaton – ved dannelsen af en samlingsregering halvt af modstandsfolk, halvt af »gamle politikere«. Både i de afsluttende snævre drøftelser om magtskiftet og i det meste af befrielsesregeringens seks måneder lange virksomhed sad kirkeminister Sørensen og partifællen (uden portefølje) Kr. Juul Christensen bare »med ved bordet« – og ikke ved øverste ende. Det er påfaldende, at den eneste parthaver i befrielsesregeringen (uden for de gamle partier) med klar ikke-kommunistisk politisk profil, i den grad blev politisk marginaliseret – ligesom de forskellige smågrupper med rod i KU udenfor regeringen, der siden er skildret i Peter Birkelunds bog »Den loyale opposition«.

Noget rigtigt svar har vi ikke fået. Man kan let sige, at Sørensen ikke viste talent eller dynamisk kraft som »førstemand« i nogen af faserne. Det siges, at han ikke kommunikerede med sin partifælle, og at Morgenbladet tog hans kræfter. Men han havde mange af dem, og han var vist ikke opslidt af de foregående års opgaver. Man ved – bl.a. fra Lundbaks udmærkede solide oversigtsartikel om modstandsbevægelsens indsats i befrielsesregeringen (1998) – at »De gamle« stod sammen, og at de gennem den genindkaldte rigsdag af 1943 snart fik greb om samfundsmaskineriet med det normale magtapparat og fik udskudt alt andet end lovene om »retsopgøret« til efter et nyt folketingsvalg. De fleste modstandsfolk »gik hjem« eller vidste ikke, hvad de ville. Var sagen den simple, at dette gjaldt de fleste af den lille flok Dansk Samlingfolk?

Mest påfaldende er det, at kommunisterne helt igennem blev taget langt mere alvorligt. De var næppe alene om at mene, at de – ligesom ved »folkestrejken« 1944 – kunne styre folkeviljen, valget og arbejdsmarkedet, og dermed via et forenet socialistparti nyordne samfundet. Men de viste ingen rigtig interesse for DS, der dog i april sammen med DKP havde støttet den fejlslagne plan om et fælles modstandsprogram fra Frihedsrådet. I dettes svage afløser, Modstandsbevægelsens Samråd, foreslog DKP hen over sommeren – lovlig sent og måske halvhjertet – at man opstillede delvis fælles kandidater til valget, men Ringens folk var udenfor nu, og Dansk Samling stemte imod.

Partiet havde tidligere markeret sig ved at modsige regeringspro-

grammets erklæring om at »Grænsen ligger fast«, men det var vist ikke helt sikker på hånden – P.Munch hævder, at partiets to ministre var uenige om sagen på et ministermøde den 8. maj (hvad Lundbak har overset). DS trak selv først denne sag rigtigt frem sidst i valgkampen i oktober. Før det gjorde DS sin hovedindsats ved at true med at forlade regeringen, hvis den ikke gennemførte den kontroversielle ekstrabeskatning af både »værnemagere« og andre, der på regeringens ønske havde leveret varer til tyskerne. Loven blev dermed tvunget igennem. DKP kørte gratis med – og lod sig i længden ikke overhale.

Aktionen forstærkede derimod de ældre partiers indædte vrede mod Dansk Samling (og delvis modstandsbevægelsen i almindelighed), som hen mod valget blev ramt af anklager om halvfascisme i 30'erne – Sørensens Lybæktale blev brugt, ligeså hans deltagelse i Højgaardkredsen. Ingen af de gamle ville samarbejde til den side. Blev DS anset for en negligibel størrelse – eller en demokratisk risiko? Hvor meget var partiets og Sørensens egen skyld? Spillede det en rolle, at DS svingede mellem ubetænksomme ytringer og passivitet?

Partiets og »Morgenbladets« tilslutning gik tilbage længe før valget i oktober, der fordelte vælgerne mellem de gamle partier omtrent som i 30'erne. Man fik en Venstreregering, da DKP tog 18 mandater mest fra Socialdemokratiet – de fleste kun som kortvarigt lån, der forfaldt på et par år under livtag med Socialdemokratiet, inklusive de to ministre fra Ringen i den afgåede regering. Med sine fire mandater – omtrent som Gallups forudsigelse, men langt fra Sørensens – var Dansk Samling isoleret – i midten! Dets nye program havde afskrevet alle andre reformer end 21 års valgret samt fuld løn til arbejdsløse. Man foreslog også beskæftigelsespolitik efter J.M. Keynes' opskrift samt blandingsøkonomi. Men det samme foreslog de store partier, der også talte højt om demokratisk idealisme, national solidaritet og andre DS-mærkesager. Valgret til de unge måtte ske ved grundlovsændring og folkeafstemning – hvor man vidste, at et stort flertal ville være imod. Gallup påviste helt andre emner, som folk anså for vigtigst i oktober 1945 – beskæftigelsen (40%) og forsyningerne, i anden række boligbyggeri og »udrensnin-gen« (10%).

Da Sydslesvig til sidst kom i overskrifterne, overdøvedes Dansk Samling af Venstres Knud Kristensen, der som statsminister snart stjal billedet helt. DS sad tilbage med sine sølle fire mandater, der ikke kunne »sælges« til noget folketingsforlig. Forsøg på egne udspil blev overhørt. Ved valget i 1947 afleveredes de fire pladser – og måske 30-40.000 stemmer? – til Venstre, og Dansk Samling forsvandt fra dansk politik, hvad Sørensen allerede havde gjort. At partiets rolle var omme, dets tilslut-

ning borte, var da forlængst en kendsgerning. Men det er stadig et spørgsmål, hvilke strategiske mål og hvilke muligheder, der havde foreligget i befrielsessommeren. Vælgerne havde været i opbrud, men Dansk Samling drog næsten ingen fordel af det – afleverede endda ifølge Gallup en del til DKP. Havde man forbiset reelle chancer? Vi gætter på Lundbaks vegne.

Konklusion

Disputatsen siger, at der ikke mere var basis for partiet. Det vidste vi allerede. Hovedmålet måtte være at fremdrage og næranalysere de kræfter og vilkår, som partiet havde undervejs, ikke mindst grundene til dets satsninger og reaktionerne fra offentligheden og andre partier på de stærke udspil, som påvirkede dets profil og position. Det er min opfattelse, at præses har lagt et for snævert sigte – analytisk satset for meget på idéhistorie, for lidt på tidens danske politik og løbende opinion – og at han med fordel kunne have inddraget statskundskabens teorier og den sociologiske parti- og vælgerforskning. Men han har dog kastet væsentligt lys over emnet, da han med betydelig kritisk sans og balance samler og tolker et enormt og relevant kildemateriale vedrørende Dansk Samlings opbygning, virkemåde og rolle i den givne periode – og han har dermed øget vor indsigt i en vigtig dramatisk periode af Danmarks nyere politiske historie. De påpegede mangler og ønskerne om klarere, teoretisk sigtende problemstillinger forhindrer ikke, at Henrik Lundbak har leveret et stykke solid og relevant forskning, som gør ham fortjent til den filosofiske doktorgrad.

Niels Thomsen

Anvendt litteratur og kildemateriale:

H. Lundbak: Modstandsbevægelsen i regeringen 1945, s.525-583, I: »Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til H. Kirchhoff og H.S.Nissen på 65-årsdag oktober 1998, redigeret af H. Dethlefsen og H. Lundbak.

Erik Halvorsen: Et moderne Menneske. bd. 1-2 (1982-83).

Thomas Larsen: Auken – en familiebog (2000), heri indlæg af Gunnar Auken.

Bjarne W. Frederiksen: Danmarks Sydslesvigpolitik efter det tyske sammenbrud i 1945 (DUPI 1971).

Johan P. Noack: Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947. (Åbenrå 1991).

P.Munch: Erindringer 1942-1947, bd.2 (1967) s.303.

Danmarks Statistik: Rigsdagsvalgene i april og maj 1939 (1939) – marts og april 1943 (1943), – oktober og november 1945 (1946), – Folketingsvalget 28.oktober 1947 (1947)

Danmarks Statistik: Kommunale valg 1946 (1946)

Gallups ugebrev 1945, i A/S Gallups arkiv.

Udenrigsministeriets arkiv. 111 A.1-27.

Det tredje Standpunkt 1.10.1936-1943.

De danskes Vej 1939-40 (ukomplet).

Avisaarbogen 1938-1947.